

PEYZAJDÍN EKSPOZICIYALÍQ BÓLIM SÍPATÍNDÁ QOLLANÍLÍWÍ

Asanova Aydaygul¹

¹QMU student

Jupargul Qaniyazova²

²Ilmiy basshı

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6621727>

Kórkem ónerdiń túrleri júdá kóp, olardıń barlıǵı da adamǵa estetikalıq zawıq beredi hám ruwxıy dúnyasınıń jańalanıwına, keńeyip bayıwına xızmet etedi. Kórkem ónerdiń túrli tarawlarında birdey kórinis sáwlelendirilip, súwretleniwi múmkin. Ásirese, kórkem ónerde ana-tábiyattıń gózzal kórinisi, onıń biytákirar jaratılǵanlıǵı túrlishe súwretlenedi. Sonlıqtan da, ol insańǵa ózgeshe tasir jasaydı. Mine, usınday tasirler nátiyjesinde kórkem ónerde peyzaj payda bolǵan. Ádebiyatta peyzaj áhmiyetke iye.

Peyzaj - (francuz tilinen paysage mámleket, mákán, el mánisinde) kórkem shıǵarmalarda tábiyat kórinisleriniń sáwleleniwi. Ádebiyattıń qálegen janındaǵı kórkem shıǵarmalarda tábiyat kórinisleri áhmiyetke iye. Lirikada da peyzaj jiyi qollanılıp, ádebiyat iliminde "peyzajlıq lirika" dep ataladı. Al, prozada peyzaj tiykarınan alǵanda eki túrli maqsette: sháriyattı hár tárepleme obyektlestiriw ushın hám qaharmanlardıń ishki dúnyasını tereńirek ashıp beriw ushın qollanıladi.

XX ásir ádebiyatı qos baytereginiń biri T.Qayıpbergenovtıń shıǵarmalarında da peyzaj jiyi qollanılǵan. Onıń "Muǵallimge raxmet" povestinde peyzaj berilip, onnan soń waqıyalar baslanadı. Bunda peyzaj ekspoziciyanıń bir bólimi retinde qollanılǵan. Ekspoziciya - syujettiń bir komponenti bolıp, onda kórkem shıǵarmadaǵı waqıyalar dúnyaǵa keletuǵın orın, ortalıq, jaǵdaydı súwretleydi.

Átirapımızdaǵı qorshap alǵan qalıń toǵay barqulla hárem tutup qoyǵanday kórinedi. Qısta siyreklep, jaz bolsa, dónip, jasıl japıraqlardı jamlıp shıǵa keledi. Mine, onıń háremnen ayırması, usında ǵana dep sezemen - dep súwretlew arqalı jazıwshı sháriyattı hár terepleme obyektlestiredi. Onnan soń waqıyalardı izbe-iz bayanlaydı. Baslı qaharmanıń tiykarǵı talabı haqqında maǵlıwmat beredi. Balalardıń jańa muǵallım menen ushırasıwı, awıl adamlarınıń oǵan degen dáslepki kóz-qarasları jóninde sóz etedi.

Waqıyalar rawajlanıp, konflikt baslanadı. Onnan soń peyzaj qollanılıp, muǵallım menen qaharmanıń oy-pikirlerin obyektlestiredi:

Kelte shabırawıt jıńǵıllar, onnan soń iri ermanılar, onnan armanıraq ótseń, kóldiń jiyegindegi taqırlıq bar. Usı kórinis tiykarında sáwbet baslanıp, onda qaharmanıń personaj haqqında óz oy-keshirmeleri beriledi. Muǵallımniń qanday insan ekeni, onıń xat-sawatı jóninde qaharmanıń kóz-qarasları sáwlelendiriledi.

Kóldiń ishkeriregi, ótken jılı suw basıwı bolǵan edi. Oǵan adamlar biyday egip aldı. Biyday atız átirapı aynala qamıs, - bul kórinis arqalı jazıwshı shıǵarmanıń jańa bólimine kiris jasaydı. Sol atız, kól menen baylanıslı awıl adamlarınıń talabı haqqında sóz ete otırıp, qaharman hám personaj sáwbetin dawam ettiredi.

Hárbir bólimde waqıyalar baslanıwında peyzaj ekspoziciyanıń bir bólegi sıpatında qollanıladı. Hátteki, shıǵarmanıń konfliktinde de dál usılay qollanılgan:

Burın qara suwıq bolıp tursa da, bulıtlar toplanıp-toplanıp keshqurın jılıttı. Jatar aldında epeleklep qar da jawa basladı, - usı peyzajlıq súwretlew bir jaǵınan, sol waqıttaǵı shıǵarmanıń tábiyatın súwretlep tursa, ekinshisi jaǵınan, tımsal túrinde qollanılıp, keyingi bólimdegi waqıyalardıń jaqsılıq penen tamamlanıwı haqqında azlı-kem sóz etedi.

Jazıwshı bul povestinde peyzajdı hárbir waqıyanıń baslanıwında ekspoziciyanıń bir bolimi retinde qollap, shıǵarma juwmaǵında da tek waqıya menen tanıstırıwshı detal sıpatında qollanǵan. Shıǵarmanıń juwmaqlawshı boliminde: "Eki kún udayına, qar jawsa da, búgin hawa ashıq edi. Appaq qar kúni menen shaǵılısıp álemdi de jaqtılandırıl jibergendey, kewillerimiz xosh", - dep berilgen soń pútkil waqıyalardıń juwmaǵı beriledi. Balalar muǵallimge alǵıs aytıwı menen juwmaq jasaladı.

Juwmaqlap aytqanda, jazıwshı T.Qayıpbergenovtıń "Muǵallimge raxmet" povestinde qollanılgan peyzaj, tek ǵana shıǵarmanıń mazmunın ashıp beriwde, ekspoziciyanıń bir bólimi sıpatında qollanǵan. Bul jazıwshınıń jeke stilinde, peyzajdı ózinshe qollawınıń bir úlgisi bolıp tabıladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Ахметов С. хэм. б. Әдебиеттаныў атамаларының орысша-қарақалпақша түсиндирме сөзлиги. С.Ахметов Ж.Есенин. Қ.Жәримбетов. - Нөкис. "Билим", 1994.
2. Т.Қayıпbergenov. Muǵallimge raxmet! Nókis, "Bilim" baspası. 2016.
3. Járimbetov Q. Genjemuratov B. Ádebiyat teoriyası. Tashkent. 2018.